

JOSEF JANAČEK

Příspěvek k dějinám jihlavského obchodu v 16. století

Středisko evropského obchodního života bylo v první polovině 16. století v hornoněmeckých obchodních městech. Augšpurské a norimberské firmy kontrolovaly valnou část dálkového obchodu s nejdůležitějšími druhy zboží v Evropě a síť jejich faktorů byla rozložena ve všech významných evropských přístavech, obchodních městech a hornických oblastech. Objevy nových zámořských cest do Východní a Západní Indie, které otevřely cesty ke kolonizační exploataci těchto krajín, zvýšily několikanásobně význam atlantických přístavů, zejména Lisabonu a Antverp; byli to však právě hornoněmečtí kupci, kteří dokázali využít tohoto pozvolného přesunu těžiště obchodního života ze Středomoří k Atlantiku k posílení svých posic. Z jejich řad se vyšvihly k neobyčejné slávě a lesku některé bohaté obchodní domy, jejichž osudy jsou často považovány za typické pro růst obchodního kapitálu v 16. století.¹ Velkorysé obchodní a finanční podniky Fuggerů, Welserů a jiných hornoněmeckých firem předstihovaly dalekosáhle všechno, co doposud bylo v evropském obchodě podniknuto, vymykaly se však již nezadržitelně z rámce běžného velkoobchodu se zbožím a znamenaly nástup velkého obchodního kapitálu na bludnou pouť, která vedla nakonec jednotlivé obchodní domy do zkázy. Obchod se zbožím, z něhož vyrostly majetky těchto podnikavců k úctyhodné výši, již nepostačoval jejich úsilí o větší zisky a jejich zájem se obracel k riskantnějším cestám za bohatstvím, k finančním transakcím, k spekulacím a k monopolům. Na

¹ Kniha R. Ehrenberga, *Das Zeitalter der Fugger*, I—II, (3. vydání), Jena 1922, je doposud nejzajímavější prací o osudech velkého evropského obchodního kapitálu v 16. století, ačkoliv jsou dnes již některé její dílčí závěry překonány novějším bádáním.

těchto cestách se stýkaly zájmy velkého obchodního kapitálu se zájmy zeměpánů, především Habsburků. Bez svolení zeměpánů nebylo možno uskutečnit ani monopoly, ani exploataci důlního bohatství, avšak toto svolení muselo být vykoupeno ohromnými půjčkami, často daleko přerůstajícími platební možností státní pokladny. Spojení státních financí s velkým obchodním kapitálem hornoněmeckých firem skončilo pro obchodníky zpravidla nešťastně a ani jinak skončit nemohlo. Serie bankrotů největších firem v jižním Německu, která propukla po polovině 16. století, byla důsledkem bankrotů státních a znamenala předzvěst ústupu Hornoněmců z předních posic ve světovém obchodě. Na sklonku 16. století, kdy Benátky s konečnou platností ztrácely vedoucí postavení, udržované po staletí v obchodě s orientálními plodinami a výrobky, byl již ústup hornoněmeckých firem v plném proudu a projevil se i v Čechách.² Nová města se stala na kratší či delší čas důležitými obchodními středisky: Stade, Hamburk, Frankfurt nad Mohanem, Vídeň, Livorno, Marseille. Velký evropský obchodní kapitál dostával v té době skromnější a reálnější podobu, jež odpovídala předpokladům, vytvořeným pro rozvoj velkoobchodu rozvojem výrobních sil, a v níž převládal jako hlavní rys velkoobchod se zbožím. Je pak příznačné pro tuto přeměnu, že v předvečer třicetileté války nebyl nejbohatším mužem Německa a celé střední Evropy spekulant a bankéř typu Jakuba Fuggera nebo Bartoloměje Welsera, nýbrž norimberský velkoobchodník s plátnem Bartoloměj Viatis, který se záměrně spekulacím a finančním transakcím vyhýbal, a jehož milionový majetek byl svou výší zcela výjimečný.³

Činnost velkých hornoněmeckých obchodních domů, které se v 16. století zapísaly do hospodářských dějin Evropy velkorysými obchodními podniky a financováním politiky mnoha panovnických domů, však nezobrazuje skutečnou plnost evropského obchodu v tomto věku. Největší hornoněmecké firmy se v době svého vrcholného podnikatelského rozmachu věnovaly jen obchodu s několika důležitými produkty, jako byly kovy, pepř nebo plátno, s nimiž mohly za přispění státní moci provádět i monopolní spekulace. Tisíce jiných velkých i drobných firem ve všech evropských městech však obchodovalo s nepřehledným množstvím druhů zboží a v jejich činnosti především spočívalo těžiště evropského obchodu v 16. století. Středověké omezení dálkového velkoobchodu na drahé druhy zboží, jejichž doprava se vyplácela (především to bylo koření a vzácné druhy vlněných suken) v 15. a 16. století postupně zmizelo a obchod v těchto stoletích neustále kvantitativně rostl. V 16. století nebyl již velkoobchod převážně směnou zboží

² V Praze se projevil ústup Norimberčanů, kteří měli převahu zejména v dodávkách kramářského zboží, po r. 1580. Srv. *J. Janáček*, Dějiny obchodu v předbělohorské Praze, Praha 1955, str. 85 a n.

³ *G. Aubin*, Bartolomäus Viatis. Ein Nürnberger Grosskaufmann vor dem Dreissigjährigen Kriege, Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 33 (1940), str. 154—155.

mezi městy a oblastmi, nýbrž stával se především směnou mezi zeměmi a dokonce i mezi světovými kontinenty.

Růst evropského velkoobchodu se projevil vnějšně několika způsoby a jeho živelnost vyvracela stará městská a kupecká privilegia, která již neodpovídala skutečným podmínkám obchodního života. Rostl celkově obrat zboží v zahraničním i vnitřním obchodě, zájem obchodníků se neustále rozšiřoval na nové druhy zboží, s nimiž se obchodovalo běžně ve velkém, vzdálenosti, které musely balíky a sudy zboží urazit na formanských vozech a na lodích, se prodlužovaly. Kvantitativní změny byly charakteristickými rysy procesu, který prodělával evropský velkoobchod ve „století Fuggerů“, a jeho extrémními výstřelky byly spekulativní obchody velkého kupeckého kapitálu. Důsledky těchto kvantitativních změn se pak projeví i uvnitř kupecké živnosti.

Zatím co byl ve středověku maloobchod výnosnější živností, stal se v 16. století důležitější a výnosnější živností velkoobchod, a právo hostí, které chránilo domácí obchodníky před nežádoucí konkurencí cizinců, se stávalo ve velkých obchodních městech překonaným právním ustanovením. Na velké vzdálenosti nebyly dopravovány již jen vzácné druhy zboží, jako byly kovy, koření a drahá sukna, nýbrž i zboží laciné, podřadné kvality, neboť rozhodujícím činitelem byla poptávka. Tak našla laciná česká a moravská sukna cestu do Polska a do Ruska, peří skoupené v českých zemích bylo vyváženo do Itálie, a laciné, hrubé plátno, vyrobené v severních Čechách, Lužici a Slezsku, nastupovalo dlouhou pouť přes Německo do Itálie, Španělska a do zámoří.⁴ Na sklonku století dopravovaly lodi Hamburčanů a jiných obchodníků velká množství obilí do hladovějící Itálie a dříví na stavbu lodí na Pyrenejský poloostrov.⁵ Je možno říci, že v posledních desetiletích před vypuknutím třicetileté války velkoobchod se zbožím vyčerpal všechny možnosti k svému rozvoji, které mu hospodářský vývoj nabízel.

S kvantitativním růstem evropského velkoobchodu souvisel úzce růst obchodního významu některých měst ve střední Evropě, jejíž větší část byla po celou prvou polovinu 16. století pod hegemonií norimberského velkoobchodu se zbožím. Města Lipsko, Linec, Kremže a Vídeň se stala v průběhu století důležitými tržními a obchodními středisky, do nichž se sjížděli obchodníci z velké části Evropy. Tato města vyrůstala ve střediska velkoobchodu mezi hornoněmeckými a italskými firmami jako dodavatelé kramářského zboží z Itálie a Blízkého východu i ze Španěl-

⁴ A. Florovský, České sukno na východoevropském trhu v XVI. až XVIII. věku, Praha 1947; J. Janáček, l. c. str. 89; G. Aubin, Aus der Frühzeit des deutschen Kapitalismus (Der Kollektive Lieferungsvertrag), Zeitschrift f. d. gesamte Handelsrecht und Konkursrecht, sv. 84 (1921), str. 426 a n.

⁵ H. Kellenbenz, Unternehmerkräfte im Hamburger Portugal- und Spanienhandel 1590—1625, Haraburk 1954, str. 72—75; Fernand Braudel, La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, Paříž, Armand Colin, 1949, str. 461 a n.

ska, Portugalska, Nizozemí a Anglie a jejich kolonií a mezi obchodníky z Čech, Moravy, Slezska, Polska a Uher, kteří přiváželi na tyto trhy produkty svých zemí. Rozkvět velkoobchodu v těchto městech na jarmarcích i mimo ně, na němž se podíleli především cizí obchodníci, hosté, a jen v malé míře kupectvo domácí, byl nesporně podnícen stálým rozšiřováním obchodních styků mezi Německem a Itálií a střední a východní Evropou. Pro naše země pak byly trhy v Lipsku, Linci, Kremži a Vídni prvořadého významu.⁶

Zahraniční obchod českých zemí v 16. století musíme nutně sledovat v rámci vývoje evropského obchodu, tedy se zřetelem ke všem proměnám, které evropský obchod v průběhu století prodělával. Všechny tyto proměny se ve skutečnosti také v českém a moravském obchodu odrazily. Ve velkoobchodě s kramářským zbožím se projevil význam trhů v Lipsku, Linci, Kremži a Vídni, v ostatních obchodních odvětvích můžeme pozorovat růst obchodních vztahů, jenž se odrazil i v zemědělské výrobě a v řemeslné výrobě ve městech. Obchodní kapitál získával stále větší důležitost a význam jako hybný hospodářský faktor. Zkoumání všech těchto skutečností, jehož konečným cílem je úplný obraz zahraničního obchodu Čech a Moravy v 16. století, je za daného stavu pramenů možné jen v dílčích studiích, zkoumajících jednotlivé problémy. Takovým problémem je pak i *otázka obchodní pozice Jihlavy v polovině 16. století*, jejíž řešení nabízí vynikající pramenný materiál, totiž soukromé kupecké knihy, zachované v městském archivu v Jihlavě.

V 16. století byla Jihlava městem pohaslé hornické slávy a její hospodářský a sociální charakter určovalo velmi početné soukenické řemeslo. Ačkoliv nechci přijímat bez výhrad údaj K. Wenera, že r. 1560 bylo v Jihlavě 363 soukenických mistrů, přece jen je nutno přiznat, že převaha soukeníků v jihlavském obyvatelstvu byla velmi značná a že soukeníci pracovali převážně pro vývoz na jiné trhy.⁷ Není možno v této práci řešit otázku, do jaké míry byl export jihlavského sukna základnou růstu jihlavského kupeckého kapitálu, je však patrné i z Wernerova popisu osudů jihlavského soukenického cechu, že soukeníci byli v odbytu sukna na vzdálenějších trzích závislí na obchodnících.⁸ Tato skutečnost pak naznačuje, že v soukenické výrobě, podobně jako v jiných městech s vyspělejším soukenictvím, byly předpoklady ke vzniku kupeckého kapitálu většího formátu a významu. Tento schematický předpoklad upravují podle skutečnosti záznamy v jihlavských kupeckých knihách, které ukazují rozsah a mnohostrannost zájmů jihlavského obchodního kapitálu.

Tři jihlavské kupecké knihy z let 1548—1571 dovolují nahlédnout do činnosti dvou jihlavských obchodních domů, jimž patřily, hlouběji než kterýkoliv jiný his-

⁶ J. Janáček, l. c., str. 25—27.

⁷ K. Werner, *Urkundliche Geschichte der Iglauer Tuchmacherzunft*, Lipsko, 1861, str. 47.

⁸ K. Werner, l. c., str. 61.

torický pramen a podávají zajímavé svědectví o obchodních stycích těchto firem.⁹ Je jisto, že obraz obchodních styků dvou firem nepředstavuje plný obchodní význam města, avšak vzhledem k tomu, že obě firmy se zaměstnávaly především dálkovým velkoobchodem, ukazuje nám jejich činnost některé charakteristické rysy jihlavského obchodu. Prvá z těchto knih, psaná v letech 1548—1551, patřila jihlavské firmě Riemerů (snad Franc Riemer a syn) a jejím obsahem je účetnictví mladšího Riemera, které si vedl jako faktor firmy ve Vídni.¹⁰ Zápisy o starých nezaplacených dlužích na začátku knihy ukazují, že Riemerové obchodovali ve Vídni již dříve, než účetní kniha mladšího Riemera vznikla, a je tudíž velmi pravděpodobné, že zachovaná obchodní kniha nám zachycuje jen krátký časový úsek činnosti firmy vídeňské. Je ovšem také pravděpodobné, že obchody Riemerů nebyly omezeny jen na činnost vídeňské faktorie, a musíme mít proto na zřeteli i tuto skutečnost, zkreslující poněkud náš pohled do zákulisí jejich obchodního podnikání.

Mladší Riemer začal pracovat ve Vídni jako faktor jihlavské firmy v září 1548. Z primitivně vedeného účetnictví, které si vedl, je možno propočítat za dobu od září 1548 do začátku října 1549 jeho bilanci dovozu zboží do Vídně, která ukazuje, že firma dosahovala poměrně velkého obratu. V daném období bylo Riemery do Vídně dovezeno:¹¹

441 kusů (postavů) sukna	v prodejní ceně	3.290 uherských zlatých
105.900 kusů klobouků	v prodejní ceně	10.604 uherských zlatých
50 centýřů 5 liber vlny	v prodejní ceně	906 uherských zlatých
4 centýře 16 liber mořeny ¹²	v prodejní ceně	12 uherských zlatých
Celkem zboží v		prodejní ceně 14.812 uherských zlatých

což převedeno na rýnské zlaté představuje částku 18.515 zlatých.¹³ Tato položka však neprozrazuje celý obrat Riemerů, nýbrž pouze rozsah jejich dovozu do Vídně. Obrat v dovozu zboží z Vídně do Jihlavy není možno v nesystematicky vedené knize propočítat ani pro rok 1548/9 ani pro jiná léta. Velký obrat Riemerů ve

⁹ *Městský archiv v Jihlavě*, sign. 1887, 1888 a 1889. Použil jsem těchto knih, zejména knihy sign. 1888, k článku „Příspěvek k otázce kupeckého zisku v 16. století“, Čs. časopis historický, roč. V, 1957. Za laskavé zapůjčení těchto knih do Historického ústavu ČSAV v Praze děkuji vedoucímu Měst. a okres. arch. v Jihlavě dr. F. Hoffmannovi.

¹⁰ Sign. 1887.

¹¹ Tamtéž, fol. 5'—18'.

¹² Německý výraz *Ret* znamená s největší pravděpodobností *Röte*, lat. *rubia*, mořenu nebo mařinu barvířskou. *J. a W. Grimm, Deutsches Wörterbuch*, 8. sv., 1893, str. 1304.

¹³ Zápisy v knize jsou ve dvojí měně. Jednak v uherských zlatých, které byly měnovou jednotkou, používanou ve Vídni ve styku s uherskými a sedmihradskými obchodníky, jednak ve zlatých rýnských, které byly měnovou jednotkou, užívanou ve Vídni ve styku s obchodníky rakouskými a v Jihlavě. Poměr těchto jednotek nám určuje zápis na fol. 9: 5 zlatých rýnských = 4 zlaté uherské.

vývozu do Vídně nebyl r. 1548/9 náhodný ani mimořádný, neboť také v následujících letech vyváželi Riemerové do Vídně velká množství zboží: od října 1549 do října 1550 128.800 klobouků a 609 kusů sukna,¹⁴ od října 1550 do září 1551 80.750 kusů klobouků, 405 kusů sukna, 3119 kusů kůží, asi 37 centýřů vlny a 8 pytlů mořeny.¹⁵

Přesné údaje o rozprodeji zboží ve Vídni máme zachovány v obchodní knize mladšího Riemera pouze za rok 1548—1549. Tyto záznamy ukazují, že jen poměrně malá část zboží byla určena přímo pro Vídeň, zatím co větší část zboží byla prodána cizím obchodníkům do tří různých oblastí. Hlavní oblastí odbytu pro Riemerovu filiálku ve Vídni bylo Sedmihradsko, především město Varadín. Obchodníci z Varadína (Jánoš Bornemyša, Ferenc Szabo, Michal Sič, Ištván Sič, Michal Somocy, Petr Šarkan, Ferenc Kalmar, Gabriel Bodoš, Andráš Kakaš, Petr Kevel, Janoš Tar, Ištván Pešti, Balinit Borši, Tomáš Ember, Michal Ember, Ilješ Kadaš, Bona Dyak, Antal Wasch, Kašpar Gruetzer, Matěj Nagy, Balinit Giengie, Šebestián Eder, Martin Fasl, Petr Bakocy), Debrecína (Petr Szabo, Janoš Urbany) a Šárišského Potoka (Baláš Kadaš) skoupili od září 1548 do září 1549 od mladšího Riemera všechny klobouky přivezené do Vídně a 174 kusů sukna (t. j. 39,20% všeho sukna, přivezeného firmou do Vídně). Posice sedmihradských obchodníků ve Vídni byla zřejmě velmi pevná a jejich vztahy k jihlavské firmě také. Vyplývá to ze skutečnosti, že Riemerové prodávali sedmihradským obchodníkům bez obav zboží na úvěr a že sedmihradští obchodníci měli ve Vídni své stálé faktory. Je pak také důležité, že obchody Riemerů s varadínskými a ostatními sedmihradskými obchodníky měly zcela jednosměrný charakter, neboť jihlavská firma nepřijímala od svých zákazníků žádné zboží na protiúčet.

Druhou oblastí, do níž jihlavský obchodní dům dodával své zboží, bylo Štýrsko, přesněji štýrské město Pettau. Obchodníci z tohoto města (Andreas Has, Kliment Reizenscher, Jeronym Schauer) nakupovali od jihlavských Riemerů vlnu, sukno a mořenu. Množství zboží, které nakoupili, bylo poměrně malé. R. 1548/9 koupili 30 centýřů 83 liber vlny, t. j. 60% vlny, kterou Riemerové toho roku přivezli do Vídně, všechnu mořenu a 20 kusů sukna. Je pravděpodobné, že toto malé množství našlo v Pettau nebo jeho blízkém okolí svůj konečný cíl. Zbývající množství vlny r. 1548/9 skoupili bratislavští měšťané a kloboučníci (Volf Stifter, Lorenc Leyn, Michal Khoyn, Valter Pockh, Tomáš Rayhenthaler) a Bratislava vlastně byla třetí oblastí odbytu jihlavských Riemerů ve Vídni. Ve Vídeňském Novém Městě pak prodali Riemerové místním postríhačům a obchodníkům pouze 267 kusů sukna, což v celkovém odbytu firmy ve Vídni roku 1548/9 představovalo 13%.

¹⁴ Sign. 1887, fol. 40'—44.

¹⁵ Tamtéž, fol. 50'—58.

Činnost vídeňské faktorie Riemerů nebyla zaměřena jen k dodávkám z Jihlavy do Vídně, nýbrž i k dodávkám z Vídně pro Jihlavu. Riemerové se snažili jako dobří obchodníci využít obou cest formánů k obchodům oboustranným. Jedním z důležitých produktů, které faktorie často nakupovala a odesílala do Jihlavy, byl kamenec (alaun). Kamenec, patrně italský, jí dodávali obchodníci z Pettau (na protiúčet za vlnu) i obchodníci z Vídně. Faktorie jej pak posílala do Jihlavy Juditě Riemerové a současně jí dodávala i koření, látky a jiné kramářské zboží a materiálie, a to v rámci firemního společenství.

Bilance vídeňské faktorie Riemerů je nesporně velmi zajímavá nejen vysokým obratem firmy, nýbrž i tím, že prozrazuje širší zájmů a dosah obchodních vztahů firmy. Je z ní patrné, že Riemerové byli především velkoobchodníky a že maloobchod, který vedla v Jihlavě Judita Riemerová, v této době byl pro firmu jen živností vedlejší. Obchody firmy byly rozvětvené, při čemž důležitější a rozsáhlejší byl dovoz firmy do Vídně než vývoz z Vídně. Hlavním druhem zboží, které Riemerové do Vídně dováželi, byly *klobouky*. Množství levných kloboučnických výrobků, dodávaných firmou až do dalekého Sedmíhradska, bylo pozoruhodné: za tři léta, totiž od září 1548 do října 1551 dodali Riemerové do Vídně celkem 315.450 kusů klobouků, tedy průměrně ročně 105.090 kusů. Riemerové nakupovali klobouky nejen od kloboučníků jihlavských, nýbrž také od výrobců ve Znojmě, Polné, Jindřichově Hradci a patrně i z jiných měst v okolí Jihlavy.¹⁶ Od září 1550 do září 1551 (pouze z tohoto období máme v kupecké knize zachována jména výrobců) byl jejich hlavním dodavatelem kloboučnick Melichar Feidler z Jindřichova Hradce.¹⁷ Zda tyto klobouky byly prodávány z Varadína, Debrecína a Šarišského Potoka ještě dále na východ, registra mladšího Riemera již neprozrazují.¹⁸

Převaha kloboučnických výrobků mezi zbožím vyváženým z Jihlavy do Vídně ukazuje, že firma nebyla vázána na vývoz výrobků místní produkce, a to zejména produkce soukenické, která byla v Jihlavě nejdůležitější. Ačkoliv Rieme-

¹⁶ Tamtéž, fol. 50' a n. Jen u některých kloboučníků je uvedeno, odkud byli. Uvádím v poznámce jména alespoň riemerovských dodavatelů od září 1550 do září 1551: Melichar Fiedler (Jindřichův Hradec), Šimon Teuermann, Harzog, Hilarius Schaffler, Matúš ze Znojma, Bartl Etschmann, Matl Marchat, Jörg Khyn, Lukáš von Wagen, Hanuš Marcktherr, Volf Schwab, Jakub Schindler, Jörg Saytz, Osom Pop, Wentzel Fuchs, Lorenc Wagner, Hans Kherspacher, Franc Lebzeltner (ze Znojma), Andres Pyneter (ze Znojma), Adam Urban, Veit Riemer, Bartl Arlinger, Jörg Horn z Polné, Lukáš Waytz.

¹⁷ Melichar Fiedler dodal Riemerům v té době 6.450 klobouků z celkového množství 43.000 kusů.

¹⁸ Obsáhlou studii o vývozu klobouků do Sedmíhradska a dále na východ připravil k tisku na základě materiálu z rumunských archivů *František Kavka*. Tuto práci jsem bohužel ke své studii nemohl použít. — Srv. též studii *Josefa Macůrka* „Jihlava a její obchodní styk se Slovenskem v 16. a poč. 17. století“, která bude otištěna ve III. sv. tohoto sborníku.

rové odvezli do Vídně poměrně značná množství sukna, jihlavské sukno nebylo pro ně nejdůležitějším zbožím tím spíše, že prodávali ve Vídni v malých množstvích také sukno slezské.¹⁹ Protichůdnost zájmů firmy se zájmy jihlavských soukeníků je pak přímo patrna ve vývozu vlny do Vídně, neboť zásobování jihlavských soukeníků vlnou bylo obtížné a vlna musela být pro Jihlavu skupována poměrně ve vzdálených místech.²⁰ Ať již Riemerové vlnu nakupovali přímo od producentů nebo od překupníků, je zřejmé, že jejich vztahy k jihlavským soukeníkům byly zaměřeny zcela krátkozrace k vlastnímu okamžitému prospěchu. To je ostatně příznačné pro obchodní kapitál 16. století vůbec.

Nejasnou položkou v bilanci dovozu Riemerů do Vídně je dovoz kůží. Vzhledem k velké poptávce po kůžích v Jihlavě a v jejím tržním okruhu, která se nám zcela zřejmě jeví v obchodech firmy Lebovy, bylo téměř vyloučeno, aby Riemerové kůže ve velkém nakupovali na jihlavském trhu. Můžeme se domnívat, že tyto kůže byly nakoupeny v Polsku nebo na Slovensku, avšak pro nedostatek průkazných pramenů zůstane takové vysvětlení prozatím jen hypotézou. Otevřenou otázkou zůstává pak i otázka odbytu kůží ve Vídni. Byly dodávány až do Itálie nebo zůstaly v rakouských městech?

Další dvě kupecké knihy, zachované v jihlavském městském archivu, patřily firmě France Leba. Podobně jako firma France Riemera byla i firma Lebova rodinným podnikem, v němž se podíleli otec a syn. Mladší společník firmy Pavel Leb byl v l. 1559—1562 současně faktorem firmy v Krakově a jeho účetnictví v krakovské faktorii v této době je obsahem prvé zachované obchodní knihy firmy.²¹ R. 1562 Pavel Leb zemřel a obchod v Krakově vedl pak s kupeckými služebníky sám Franc Leb, o jehož činnosti v Polsku nás zpravují účetní záznamy v knize z let 1562—1571.²² Je pravděpodobné, stejně jako v případě Riemerů, že obě obchodní knihy představují pouze část firemního účetnictví France a Pavla Lebů a že podávají neúplný obraz jejich obchodů, neboť zachované knihy měly vyhraněný charakter a náhodně se z nich dovídáme, že Lebové vedli také obchody ve Vídni.²³ Lebovy obchodní knihy jsou úplně jen ve vyúčtováních obchodu s Polskem^a a proto tyto obchody nemůžeme ztotožňovat s celou činností firmy, která byla nepochybně rozvětvenější.

¹⁹ R. 1548/9 dodali Riemerové do Vídně 4 kusy slezského sukna, které bylo levnější než jihlavské. Sign. 1887, fol. 23', 24'.

²⁰ Na sklonku 16. století nakupovali jihlavští soukeníci vlnu až v Praze. *J. Janáček*, Dějiny obchodu, str. 189.

²¹ Sign. 1888. Nadpis knihy udává její účel: Handtregister in das Polenlandt, was man von hie in das Polenlandt schickt.

²² Sign. 1889.

²³ Sign. 1888, str. 44. 31. V. 1562 dodali Lebové menší množství klobouků do Vídně. Tento zápis je ovšem v registrech pro obchod s Polskem náhodně.

Lebové vozili do Krakova na prodej jen klobouky. Levné kloboučnické výrobky, které ve vývozu Riemerů do Vídně byly hlavním a nejdůležitějším druhem zboží, byly ve vývozu Lebů do Krakova jediným vyváženým zbožím. Množství vyvážených klobouků bylo pozoruhodné, avšak nebylo vyšší než vývoz Riemerů do Vídně. R. 1559—1562 dovezl Pavel Leb do Krakova celkem 272.800 kusů klobouků, tedy průměrně ročně 90.400 kusů.²⁴ Franc Leb dovezl do Krakova v l. 1563—1571 tato množství klobouků:²⁵

Roku	Kusů	Roku	Kusů	Roku	Kusů
1563	106.800	1566	119.600	1569	61.600
1564	106.600	1567	62.400	1570	34.800
1565	123.200	1568	64.000	1571	61.600

Podstatné zmenšení vývozu od r. 1567 bylo, jak je patrné, stálé a představovalo pokles přibližně o 50⁰/₀ proti původně vyváženému množství klobouků. Není však snadné uhodnout příčiny tohoto nápadného zmenšení vývozu Lebovy firmy do Krakova, neboť Lebovo účetnictví o tom nic přímo neprozrazuje. Pavel Leb rozprodával v době svého faktorství v Krakově klobouky mnoha obchodníkům, s největší pravděpodobností vesměs krakovským (Bartl Schenpechk, Kryštof Helbig, Frantz Klisch, Friedrich Schmoltz a spol., Mathes von Endt, Hans a Ludvík Schillingové a jiní), kteří si vynutili překupnickou úlohu v dalším obchodě s jihlavskými klobouky. V tomto ohledu je závažný rozdíl mezi posicí vídeňské a krakovské faktorie jihlavské firmy ve Vídni a v Krakově. Zatím co ve Vídni, jejíž význam jako mezinárodního tržiště od začátku 16. století neustále rostl, měli hosté převahu nad domácím kupectvem a tudíž i velkou volnost v jednání, bylo v Krakově domácí kupectvo velmi silné a mohlo udržovat hosty v závislosti na vlastním překupnictví. Nucená závislost jihlavské firmy na krakovských obchodnících se pak projevila ještě více, když krakovské obchody řídil Franc Leb, který ovšem nemohl činnosti v Krakově věnovat tolik času a péče jako jeho syn.

Již r. 1563 uzavřel Franc Leb smlouvu s krakovskými měšťany Friedrichem Schmoltzem, Jeronymem Beerem a Volfem Kleinem, že jim do roka (t. j. od října 1563 do října 1564) dodá 80.000 kusů klobouků za pevně smluvenou cenu.²⁶ V této smlouvě byly pak pevně určeny také termíny dodávek a termíny platební, které byly stanoveny půl roku po dodávce zboží. Smlouvu s krakovskými obchodníky o dodávkách klobouků pak Franc Leb obnovoval až do r. 1569 každoročně a v tomto období byli Friedrich Schmoltz, Jeronym Beer a Volf Klein výhrad-

²⁴ J. Janáček, Příspěvek k otázce kupeckého zisku v 16. století, tab. 1, str. 285.

²⁵ Sign. 1889, fol. 2 a n.

²⁶ Tamtéž, fol. 7.

ními odběrateli klobouků, přivezených Francem Lebem z Jihlavy. Až do r. 1566 překračoval Franc Leb množstvím dovážených klobouků hranici, kterou mu určovala smlouva, ačkoliv byla r. 1565 zvýšena na 96.000 kusů. Roku 1566 bylo množství klobouků, vázané smlouvou pro krakovské společníky, podstatně sníženo a pokles se projevil i v množství klobouků přivezených do Krakova. Kdo tento pokles, který se ukázal trvalým, zavínil, zda jihlavský dodavatel nebo krakovský odběratel, není možno přesně říci. Ve smlouvě z r. 1566, která snižuje požadavek dodávaného množství klobouků, se objevily dva závažné dovětky, které patrně nepřímo se snížením dovozu souvisely. Prvý z nich ponechával odběratelům možnost vrátit Lebovy klobouky, kdyby nevyhovovaly požadavkům kvality, druhý zavazoval France Leba, že nesmí po dobu platnosti smlouvy prodávat v Krakově klobouky nikomu jinému než svým smluvním společníkům. Tyto dva dovětky k smlouvě, které se pak opakovaly ve všech smlouvách dalších, naznačují, že se kvalita jihlavských klobouků zhoršovala a že snad omezení dodávek bylo způsobeno jihlavskou firmou, neboť není vyloučeno, že Lebové již nebyli schopni dodávat tak velké množství kvalitního zboží. Tomu by nasvědčovala i snaha krakovských odběratelů, aby si smluvně pojistili právo k nákupu všeho přivezeného zboží. Otevřenou otázkou pak zůstává souvislost stoupání cen klobouků s omezováním vývozu do Krakova, pokud ovšem byl tento pokles vývozu všeobecný.

Z Krakova odváželi Lebové dočasně kůže. Z kupeckých knih se dovídáme, že kůže nakoupil Pavel Leb jen třikrát, a to celkem 1914 kusů koží v prodejní ceně 2984 tolarů. Zisk z obchodu s kůžemi byl však malý (4,4—5,1%) a proto Lebové tohoto obchodu zanechali.²⁷ Nakoupili v té době také kůže v Trnavě s daleko větším ziskem, avšak nevíme, zda v obchodu pokračovali, protože zachované obchodní knihy byly vedeny jen pro obchod s Polskem a záznamy o obchodu s Trnavou mohly být vedeny v knihách jiných. Kůže, nakoupené v Krakově a Jihlavě, nevozili Lebové do Vídně jako Riemerové, nýbrž rozprodávali je ve větších či menších množstvích řemeslníkům v českých a moravských městech. Mezi jejich odběrateli byli měšťané z Prachatic, Sedlčan, Tábora, Pacova, Polné, Chotěboře, Lipnice, Německého Brodu, Slavonic, Jemnice a pochopitelně i z Jihlavy.

Ačkoliv byly Lebovy obchody v Krakově poměrně jednoduché, byl obrat firmy značně vysoký a nikterak si nezadal s obratem vídeňské faktorie Riemerů. Z kupeckých knih sice nemůžeme provést porovnání celkového rozsahu obchodů obou firem ani porovnání výše jejich obchodního kapitálu, je však z nich sdostatek patrné, že podniky Lebů i Riemerů byly velkorysé. Čistý zisk Lebů z obchodu s klobouky v Krakově činil v letech 1559—1562 v průměru 12,6% a jeho výše byla celkem pravidelná. Za tři léta (1559—1562) vydělali Lebové na obchodu

²⁷ J. Janáček, Příspěvek k otázce kupeckého zisku v 16. století, str. 280.

s klobouky 3.881 tolarů.²⁸ Zisk Riemerů vypočítat z jejich kupecké knihy bohužel nemůžeme.

Obchody Lebů a Riemerů nám ani zdaleko nezobrazují celou šíři činnosti jihlavského kupectva v polovině 16. století. Obě firmy nebyly jedinými obchodními živnostmi v Jihlavě a zachované kupecké knihy jsou jen zlomky účetnictví těchto firem, omezenými na určitý časový úsek a na určitá odvětví firemního podnikání. Nedovídáme se nic o jiných odvětvích jihlavského obchodu, jako byl na př. obchod s rakouským vínem,²⁹ obchod s jihlavským pivem,³⁰ obchod s kožišinami³¹ a jiná obchodní odvětví. Málo podstatného se pak dovídáme o obchodu s jihlavskými sukny. Přes všechny tyto nedostatky umožňují jihlavské kupecké knihy několik závěrů o síle a činnosti jihlavského obchodního kapitálu v polovině století, protože obě firmy byly nepochybně předními jihlavskými obchodními domy a v jejich podnikání nacházíme několik obecně důležitých rysů, významných pro charakteristiku jihlavského obchodu v tomto století. Proto je závěr této studie v podstatě odpovědí na dvě otázky. 1. Jaký význam měl exportní obchod s klobouky. 2. Jaké místo měla Jihlava ve středoevropských obchodních stycích v polovině 16. století.

Data o vývozu klobouků do Krakova a Vídně, obsažená v jihlavských kupeckých knihách, patří nepochybně k nejdůležitějším údajům o hospodářské situaci Čech a Moravy v 16. století, které se zachovaly v našich archivech. České a moravské klobouky patřily k levným výrobkům, které se staly předmětem velkoobchodního podnikání v 16. století, a o vývozu klobouků do Polska jsme částečně zpraveni i z jiných pramenů, na př. ze zpráv o obchodech staroměstského kupce Šimona Podmanického.³² Jihlavské kupecké knihy naznačují velký rozsah tohoto exportu a prokazují existenci výrobní oblasti, pracující přímo pro export. Jejich údaje jsou také důkazem o tom, že exportní výroba klobouků v některých českých a moravských městech nebyla příležitostnou, nýbrž po určitý čas pevnou aktivní položkou v obchodní bilanci českých zemí v 16. století, a to položkou značně vysokou. Laciné české klobouky pronikaly prostřednictvím jihlavských a krakovských obchodníků ještě dál na východ, patrně stejnými cestami jako laciné české a moravské sukno, a daleká byla i cesta, po níž je dopravovali z Vídně

²⁸ Tamtéž, str. 279.

²⁹ Vývoz vína z Vídně do Jihlavy je zachycen již v mýtních vídeňských registrech z let 1445—1447. *Edmund Friess — Jakob Seidl*, Ein altes Mautbuch vom Rottenturm zu Wien. Einnahmen und Ausgaben der landesfürstlichen Weinmait in den Jahren 1445 bis 1447, Mitteilungen des Vereines f. Geschichte der Stadt Wien V (1925), str. 17.

³⁰ O exportu jihlavského piva do Vídně píše *Tadeáš Hájek z Hájku* ve spisu *De cerevisia*. Čes. překlad v časopisu *Kvas*, roč. 1878, str. 256.

³¹ *J. Janáček*, Dějiny obchodu etc, str. 182.

³² *Archiv hl. města Prahy*, rkp. 1173, fol. 30—33.

obchodníci sedmihradští. Skladnost klobouků sice ulehčovala dopravní náklady, přesto však byly vzdálenosti, které sudy s klobouky překonávaly, úctyhodné.

Riemerové a Lebové nebyli s největší pravděpodobností jedinými jihlavskými obchodními domy, které se na exportu klobouků do Polska a Sedmihradska podílely. Jejich spojení s kloboučnickým řemeslem poměrně široké oblasti, do níž patřila města Jindřichův Hradec, Polná, Havlíčkův Brod, Třešť, Znojmo a jiná, je jistě významným důkazem o síle obchodního kapitálu obou firem, zvláště vezme-li v úvahu, že v těchto městech bylo domácí kupectvo mnohdy dosti zámožné (jako na př. v Jindřichově Hradci) a mělo proto lepší možnosti k obchodním svazkům s místními kloboučníky. Mnoho jmen výrobců je stejných v knize riemerovské a v knihách lebovských, a ačkoliv je mezi knihami obou firem časový odstup, není pochyby, že jde o tytéž kloboučníky.³³ Oblast kloboučnické exportní výroby měla zřejmě pevný charakter, ač množství dodávaného zboží jednotlivými výrobci nenaznačuje žádné náběhy k velkovýrobě. Přesné vymezení této oblasti z kupeckých knih není prozatím možné, avšak příklad Pelhřimova, kde kloboučnické řemeslo takřka neexistovalo, ukazuje, že do ní nepatřila všechna města v okolí Jihlavy.³⁴

Kloboučníci, jejichž výrobky dopravovali jihlavští obchodníci na vzdálené trhy, byli drobnými městskými řemeslníky a jejich situace byla s největší pravděpodobností podobná situaci soukeníků ve městech s vyspělejší soukenickou výrobou. Sledování jejich osudů zaslouží ještě jistě pozornosti historiků, zejména pak historiků místních. Bude také nutno určit příčiny jejího zániku. Bez spojení s obchodním kapitálem nemohli kloboučníci vývoz svých výrobků ve větších množstvích uskutečňovat, avšak jejich závislost na obchodním kapitálu nebyla tak tíživá, aby se museli podrobit kupeckému diktátu cen. To je patrné z vysokého podílu na prodejní ceně, který si uhájil v l. 1559—1562.³⁵ Nemůžeme bohužel sledovat podíl kloboučníků na ceně v šedesátých letech, kdy se dovoz France Leba do Krakova zmenšoval a kdy ceny klobouků začaly stoupat, a proto ani nemůžeme prozatím posoudit, jaké účinky na exportní výrobu klobouků měla cenová revoluce.

Spojením s exportní výrobou klobouků jihlavský obchodní kapitál, představovaný činností Lebů a Riemerů, dokázal využít možností, které se mu nabízely. Částečné obraty těchto firem, jak je známe z kupeckých knih, pak ukazují, že Lebové a Riemerové byli zámožnými firmami s dostatečným kapitálem k provo-

³³ Pro obě firmy dodávali kloboučníci: Melichar Fiedler, Veit Riemer, Bartl Etschmann, Jörg Saitz, Adam Urban.

³⁴ V polovině 16. století byl v Pelhřimově jen jeden kloboučník. *J. Dobiáš, Dějiny Pelhřimova III, 2, Praha 1954, str. 591.*

³⁵ *J. Janáček, Příspěvek k otázce kupeckého zisku v 16. století, str. 282.*

zování tak rozsáhlých exportních obchodů, předpokládajících značný dlouhodobý úvěr zákazníkům. Z kupeckých knih je patrné, že se ani Riemerové ani Lebové nebáli rizika a úvěr svým zákazníkům ve vzdálených městech poskytovali zcela běžně, ačkoliv nepochybně museli počítat se škodami. Můžeme právem říci, že se oba jihlavské obchodní domy vyrovnaly obchodním kapitálem i podnikavostí většině domácích i zahraničních firem, které provozovaly velkoobchod se zbožím v našich zemích v druhé a třetí čtvrtině 16. století. Hlavní váha činnosti obou obchodních domů spočívala ve vývozu výrobků z jihlavské produkční oblasti, v menší míře se pak podílely na směně zboží z různých oblastí. To ovšem znamená, že středem jejich podnikání byla především Jihlava a teprve v druhé řadě investovali Riemerové a Lebové obchodní kapitál do obchodu transitního, který neměl k Jihlavě přímý vztah. Za konkrétní formy transitního obchodu považují pouze vývoz vlny, slezského sukna a kůží Riemerů do Vídně, tedy obchod slezsko-rakouský, polsko-rakouský a moravsko-rakouský. Je pak ovšem zřejmé, že ve vývoji obchodních styků obou firem hrála malou úlohu poloha Jihlavy na křižovatce obchodních cest, především na cestě z Vídně do Prahy. Nepoměrně důležitějším a významnějším momentem byla orientace a podnikavost jihlavského kupectva.

Riemerové a Lebové byli svými obchody zaměřeni k obchodnímu ruchu mezi Slezskem a Polskem a rakouskými obchodními městy a k vývozu do východoevropských zemí. Tato orientace byla pro hospodářství Čech a Moravy v 16. století aktivní a činnost obou jihlavských firem dokazuje, že obchodnictvo v našich zemích nebylo bez účasti na čilém slezsko-rakouském obchodu, který v 16. století rozkvetl.